

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПРАКТИКИ ОСОБИСТОСТІ:
ВАРІАНТИ ЖИТТЄКОНСТРУЮВАННЯ

Т.М.Титаренко, Київ

Актуальність психологічного аналізу буденних контекстів життя особистості, звичної манери поведінки та колективних форм отримання знань, загальноприйнятих способів інтерпретації повсякденного досвіду постійно підвищується. Отже, надання популярному у гуманітарних науках концепту практик соціально-психологічного статусу стає своєчасним науковим завданням.

Постановка проблеми. Постнекласична методологія передбачає зміщення ракурсу досліджень з розвідок внутрішнього потенціалу особистості на динамічний процес її вибудови, конструювання. Увага повертається до взаємодії особистості зі світом, в якому вона перебуває. Щоб зрозуміти місце практик у цій взаємодії необхідно спочатку визначити їх значущі для особистості властивості, потім зосередитися на модифікаціях базисних характеристик особистості у межах постнекласичної раціональності і, нарешті, побудувати модель особистісного життєконструювання, що здійснюється за допомогою повсякденних практик.

Дефініцій практик у філософії і соціології існує чимало: практики визначаються як форми життя (П.Вітгенштейн), рутинизовані способи поведінки і мислення (ранній М.Фуко, А.Реквіц), практичні знання (М.Полані), поточні соціальні події (П.Штомпка), способи турботи про себе, техніки самоконституювання (пізній М.Фуко) [1, 2, 5, 6]. Практики розглядають як діяльнісний контекст, в якому інтерпретується висловлювання чи поведінка, як сукупність прийнятих у культурі, традиційних способів діяльності, навичок поводження з предметами (Дж. Серль) [див. 2]. Різні автори говорять про практики дослідження і

впровадження, практики наукової дискусії, практики рішення суперечок, практики економічної діяльності, практики політичної участі.

Щоб сформулювати соціально-психологічне визначення практик, зосередимось на їхніх властивостях, що є значущими для особистісної динаміки [4].

По-перше, практики є периферійними, фоновими для особистості. Незважаючи на розповсюдженість практик, особистість їх якось особливо не помічає, не звертає на них увагу. Водночас було б невірно недооцінювати роль такого фону. Дійсно, найважливіші для нас речі можуть залишатися прихованими саме через свою простоту і повсякденність. Як вказував В.Вітгенштейн, не те, що ми робимо в даний момент, задає наші судження, поняття і реакції, а все сум'яття того, що утворює фон [1, с.166-167]. Тобто спеціально не рефлектуючи з приводу тих чи інших практик, особистість їх широко використовує, інколи навіть перебуває в їхньому полоні.

По-друге, практики є колективними, спільними, оскільки фон як усталене, консервативне утворення змінюється тільки вкупі з іншими людьми, з тими, від кого людина себе не відрізняє, хто є повсякденною часткою її життя. Кожна людина у більшості життєвих ситуацій орієнтується на інших, враховує їхні очікування, намагається відповідати груповим нормам. Відповідно інші учасники практик є співавторами життя окремої особистості, як і вона є співавтором їхніх буденних виборів, планів і рішень.

По-третє, практики є загальноприйнятими, конвенційними, такими, що відповідають усталеним нормам, традиціям і регулюють поведінку як особистості, так і соціуму. Повсякденних практик завжди дотримується більшість. Йдеться про більшість людей, з якими особистість перебуває в єдиному комунікативному просторі, поєднана певними стосунками.

По-четверте, практики є регулярними, постійними, систематичними, адже, як підкреслює Вітгенштейн, неможливо, щоб правило слідувала тільки одна людина і всього лише одного разу [1, с.199]. Правила, що відтворюються у практиках, можуть існувати як інструкції, рецепти, поради,

вимоги етикету, групові норми, що диктують, наприклад, представникам молодіжних субкультур як їм поводитися, одягатися, розмовляти, яку музику любити, яким чином проводити вільний час. Клабери чи емо будуть зовні дуже відрізнятися від рокерів чи готів, але залежність від регулярних практик, прийнятих в їхній спільноті, буде однаковою.

По-п'яте, практики повторювані, звичні, зрозумілі, рутинні і тому не потребують зайвої аргументації, якихось спеціальних пояснень. Недарма Е.Гідденс пропонує називати їх «рутинами» [3]. Вони повторюються і відтворюються в однаковій манері з дня на день і сприймаються як само собою зрозуміле. Відповідно практики передаються від батька – дитині, від вчителя – учню, від одного представника молодіжної субкультури – іншому.

Як слушно зауважує відомий сучасний соціолог Андреас Реквиц, соціальне існує не в головах людей, не в дискурсі, не в інтерсуб'єктивній взаємодії, а в рутинизованих способах поведінки, тобто в практиках, які передбачають інтуїтивне розуміння правил, принципів, інструкцій [див. 2, с.32-33].

Відповідаючи на запитання, як проявлятися у соціальній дійсності, в якому просторі рухатися, практики визначають способи існування, самопобудови. Дієслова, в яких позначаються практики, нотують манеру, спосіб, стиль особистісного буття.

Отже, соціально-психологічні практики можна визначити як звичні, спільні, регулярні, конвенційні, фонові способи конструювання особистістю себе, свого комунікативного простору, свого життя, навколишньої реальності. Такі повсякденні практики стабілізують життєдіяльність особистості, забезпечують еволюційність її змін. Зрозуміло, що крім них особистість нерідко опиняється перед необхідністю трансформаційної активності, коли розв'язує складні проблеми, шукає вихід з екстремальних ситуацій. Але в таких випадках, де не діють ніякі правила і інструкції, не йдеться про регулярні, звичні, спільні дії і тому навряд чи тут доцільно

говорити про практикування, радше про таку надситуативну активність як готовність до вчинку, вчиняння.

Давши визначення соціально-психологічних практик, внесемо важливі уточнення і в розуміння особистості у межах постнекласичної раціональності, що виникає внаслідок четвертої глобальної наукової революції наприкінці ХХ ст.

Постійно змінюючись, перезавантажуючись, самоорганізуючись, нова особистість не втрачає свої колишні атрибутивні характеристики, але суттєво видозмінює їх. Так, її принципова динамічність не відміняє потреби у стабільності, а контекстуальність не виключає автономії, хоча і стабільність, і автономія, і соціальність, і ідентичність набувають дещо іншого значення.

Отже, зрушивши з місця, перетворившись з іменника на дієслово, особистість не просто має відповідну ідентичність, а стає процесом її пошуку. Не сприймаючись більше як єдиний центр всесвіту, особистість тепер навряд чи може досягнути певної ідентичності і зупинитися на цьому. Переставши продукувати опозиційну зі світом діяду, вона перетворює свою колишню усталену ідентичність на безперервне ідентифікування.

Друга базисна особистісна характеристика – автономність – також трансформується, оскільки особистість вже не є і ніколи не стане повністю автономною. Вона залежить від численних соціокультурних та інтерперсональних контекстів, і ця залежність є взаємною, добровільною. Вибудовуючи власну територію і виокремлюючи, усвідомлюючи, захищаючи її, вона доброзичливо сусідить з територіями інших особистостей. Отже, статична автономність перетворюється на динамічну автономізацію, що, до речі, сприяє подальшому ідентифікуванню.

Діалогічність як чергова атрибутивна характеристика особистості також певним чином модифікується, оскільки особистість певною мірою взагалі перетворюється на сам цей діалог, стає діалогуванням, що відбувається між нею і світом, природою, соціумом, культурою. Саме під час

такого діалогування і завдяки йому здійснюється як ідентифікування, так і автономізація.

Соціальність, колективність як базова характеристика особистості у нових умовах прочитується як властивість практикування. Регулярно повторюючи спільні форми поведінки, індивід напрацьовує нерелфлексовані символічні структури, засвоює досвід і перетворюється на особистість.

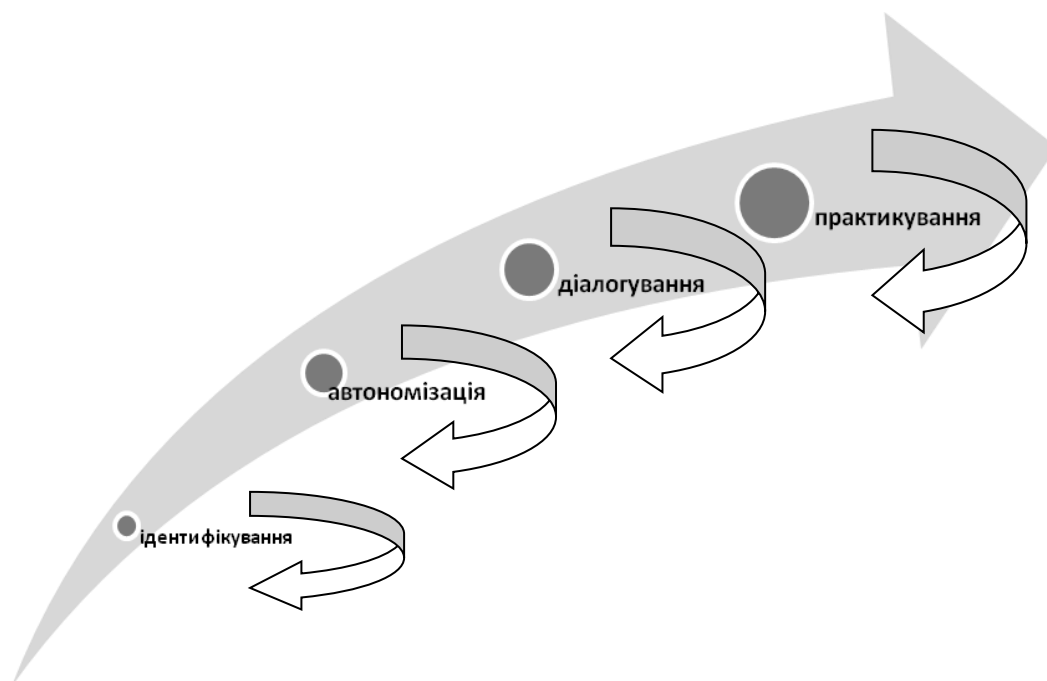

Рис. 1. Особистість як процес

Отже, особистісна процесуальність розгортається у підпроцесах ідентифікування, автономізації, діалогування і практикування, кожний з яких задає власні контекстні, змістові межі. Загальний процес, що включає названі підпроцеси, далеко не завжди є лінійним і послідовним. Водночас саме так розгорнута процесуальність, що складається зі стадій ідентифікування, автономізації, діалогування і практикування, представлена на рис.1., передбачає відносну прогнозованість, передбачуваність особистісного руху.

В реальності вторгнення несподіванок, якими так багате кожне життя, виштовхує особистість з процесуального ланцюга. І тоді позначені на схемі стадії життєконструювання можуть міняти свою послідовність чи здійснюватися одночасно. Кожна важлива для особистості подія, що

потребує перегляду життєвих планів та реінтерпретацій минулого, вносить свої корективи у бачення особистістю власного життєвого шляху.

Конструювання власного життя інколи зосереджується насамперед на посиленні індивідуальної своєрідності, і тоді набуває виразності ідентифікування. Такі самовизначальні періоди, спровоковані життєвими кризами, зазвичай змінюються на протилежні, спрямовані на посилення власної соціальності, що досягається за рахунок освоєння нових практик взаємодії. Так практикування тимчасово починає домінувати над ідентифікуванням, щоб пізніше знову поступитися лідерством.

Актуальні ситуації, в які потрапляє особистість, інколи вимагають відстоювання власних меж, охорони кордонів, нарощування захисних способів взаємодії. Все це стає можливим, коли активізується процес автономізації від оточення, яке стає агресивним, безцеремонним, у чомусь небезпечним для особистісної цілісності. Коли ж ситуація перетворюється на цілком безпечну і сприятливу, в життєконструюванні відразу активізується режим діалогування, що сприяє більшій відкритості, толерантності, довірі до світу.

Результати теоретичного аналізу. Визначивши основні властивості практик і динамічні характеристики особистості у постнекласичній парадигмі, спробуємо побудувати варіанти повсякденного практичного життєконструювання.

Першим варіантом стає конституювання особистістю самої себе. Завдяки відповідним практикам особистість поєднує певні оцінки себе, прояви ставлення до себе, експектації з боку оточення, способи турботи про себе у смислові ланцюжки, тематичні серії. Конститууючи себе, вона обов'язково використовує рутинізовані, звичні, фонові способи поведінки, у мегаполісі одні, у маленькому містечку зовсім інші. Вибір практик, який зазвичай здійснюється майже автоматично, без докладання спеціальних рефлексивних зусиль, також залежить від віку особистості, її популярності

серед ровесників, також від її статі, економічного і соціального статусу, професійних орієнтацій тощо.

Другий варіант життєконструювання умовно складається з комплексу практик, що спрямовані на побудову комунікативного простору взаємодії особистості і соціуму. Займаючись плетенням різноманітних взаємин, стосунків, відношень, особистість спирається на те, що загальноприйнято, звично для її оточення, традиційно схоже на простори інших. Це не заперечує багатоплановості комунікативного простору, динамічності, схильності до утворення заплутаних мереж і лабіринтів. Але саме повсякденні практики завдяки їхньої регулярності, передбачуваності, рутинності забезпечують для особистості відносну стабільність комунікативного поля, його надійність, міцність, передбачуваність.

Третім варіантом життєконструювання є набір практик конфігурування реальностей на певній історичній дистанції, яку долає особистість протягом життя. Відповідно до тлумачення етапів життєвого шляху в юнацтві, молодості, зрілості, старості реальності життєздійснення по-різному конструюються як особистістю, так і її оточенням, значущими спільнотами, суспільством в цілому.

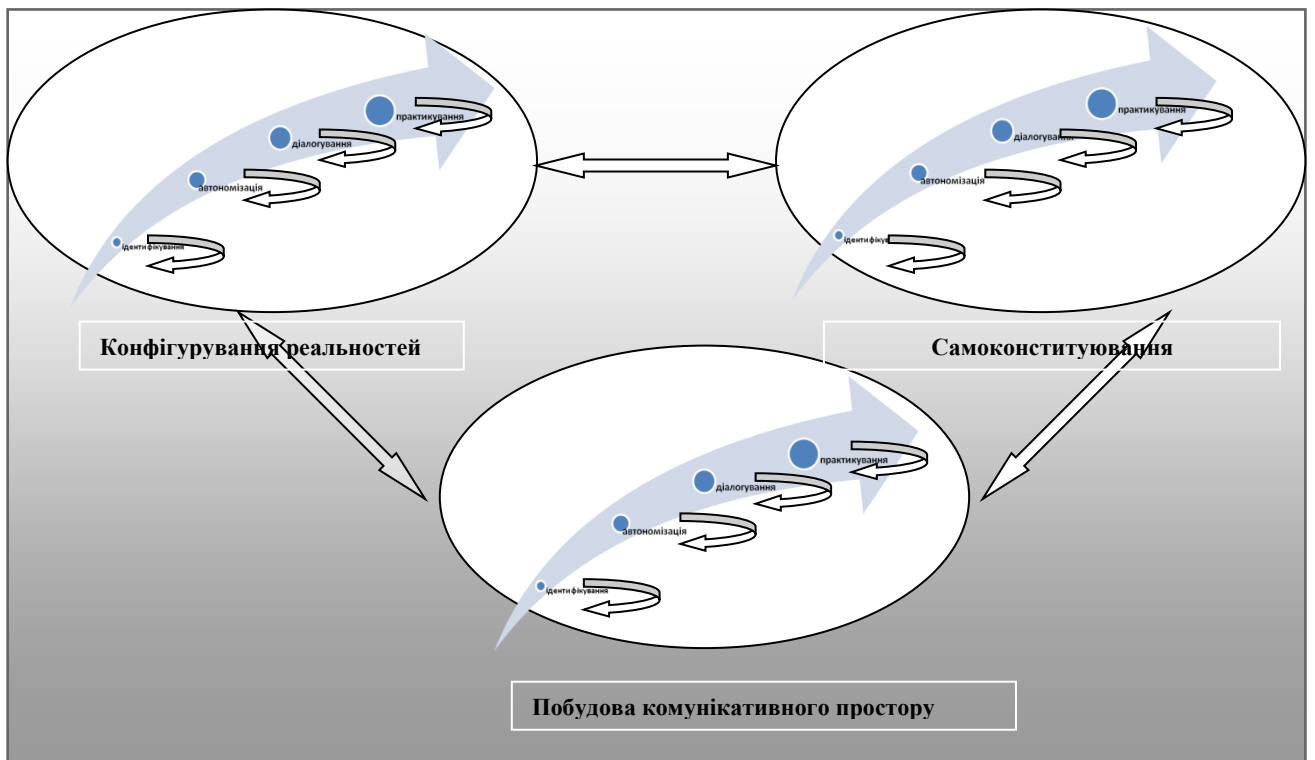

Рис.2. Варіанти життєконструювання

Запропонована модель життєконструювання не є статичною. В ній закладено власну динаміку самоперетворень, оскільки кожний з її компонентів – конституювання себе, плетення комунікативного простору та конфігурування реальностей – схильний до самозмін, відгукується на зміни інших компонентів і стимулює подальші модифікації децентрованої ризоми.

Низки подій, з яких складається життєвий шлях, мають не завжди явний, нелінійний зв'язок. Кожна проблемна, гостра життєва ситуація передбачає несподівані флуктуації, переходи на інші траєкторії життєвого шляху. Кризи стають точками біфуркації, лініями зламу, що розривають колишні застарілі зв'язки особистісних субструктур, щоб зв'язати їх по-новому, давши людині змогу інакше трактувати свою життєву історію, сьогодення і перспективи. І тут знов практики як неререфлексовані, усталені форми отримання знань, прийняті в культурі способи інтерпретації повсякденного досвіду дають особистості змогу певним чином «цементувати» конфігурування реальностей, не дозволяючи їм переходити у шизофренічний хаос.

І конституювання себе, і побудова комунікативного простору, і конфігурування реальностей здійснюються завдяки особистісним процесам ідентифікування, діалогування, автономізації та практикування, які розгортаються чи то одночасно, чи послідовно, чи за якимось іншими ритмами.

Специфіка життєконструювання може змінюватися залежно від домінування кожного з процесів. Так, наприклад, життєконструювання через побудову комунікативного простору, на нашу думку, потребує активнішого діалогування, а життєконструювання через конфігурування реальностей на певній історичній дистанції спиратиметься насамперед на практикування. Встановлення чіткіших відповідностей потребує додаткових досліджень.

На кожному історичному етапі життєконструювання особистість спрямовується чи то на посилення власної індивідуальності через досягнення оновленої ідентичності, чи на посилення власної соціальності через освоєння нових практик взаємодії. Відповідно до ситуації, що склалася, особистість орієнтується або на відстоювання власних меж і автономізацію від безцеремонного, небезпечного для її цілісності оточення, або на активізацію режиму діалогу зі світом, що передбачає більшу відкритість і довіру до нього.

Висновки.

Соціально-психологічні практики є повторюваними, рутинізованими, звичними способами особистісної активності, які не завжди рефлексуються, оскільки залишаються фоновими. Такі спільні для особистості і її оточення, загальноприйняті повсякденні практики стабілізують її життєдіяльність, впорядковують стрімкі процеси самозмін, забезпечуючи їх еволюційність.

Основними характеристиками особистості як процесу є ідентифікування, автономізація, діалогування та практикування. Послідовність цих взаємодоповнювальних підпроцесів, що задають контекстні, змістові межі, може бути довільною, а може набувати вираженої стадіальності.

Функціонування практик життєконструювання можна представити у вигляді ризоморфної моделі, базисними компонентами якої є індивідуально-культурне самоконституювання, побудова комунікативного простору взаємодії особистості і соціуму, конфігурування реальностей на певній історичній дистанції, яку долає особистість протягом життя. Названі компоненти є водночас розповсюдженими варіантами життєконструювання.

Перспективним є подальше дослідження таких варіантів життєконструювання, завдяки яким відбувається трансформаційна особистісна активність, мають місце кардинальні зміни циклів.

Література.

1. Витгенштейн Л. Философские исследования / Л.Витгенштейн // Философские работы.- Ч.1.- М.: Гнозис.- 1994.
2. Волков В.В., Хархордин О.В. Теория практик / В.В.Волков // Изд. Европейского университета в Санкт-Петербурге.- СПб. - 2008.- 298 с.
3. Гидденс Э. Устройство общества: Очерк теории структуризации. – М., 2003. –528 с.
4. Титаренко Т.М. Повсякденні практики як спосіб окреслення плинних контурів особистості // Актуальні проблеми практичної психології. –Част.1.-Зб.наук. праць – Херсон.- 2012.- С.477-481.
5. Фуко М. Герменевтика суб'єкта: Курс лекцій, прочитаних в Коллеж де Франс в 1981-1982 учебном году/ М.Фуко; пер. с франц.- СПб: Наука, 2007.- 677 с.
6. Штомпка П. Социология социальных изменений-пер. с англ.- М., 1996.- 416 с.// Электронный ресурс: социологическая библиотека www.socioline.ru

Соціально-психологічні практики особистості: варіанти життєконструювання.

Анотація. Соціально-психологічні практики охарактеризовано як повторювані, звичні, фонові способи активності, спільні для особистості і її оточення, що стабілізують повсякденну життєдіяльність та забезпечують еволюційність змін. Серед властивостей особистості як процесу визначено ідентифікування, автономізацію, діалогування та практикування. Функціонування практик представлено у наступних варіантах життєконструювання: самоконституювання, побудова комунікативного простору та конфігурування реальностей на певній історичній дистанції.

Ключові слова. Соціально-психологічні практики, особистість, ідентифікування, автономізація, діалогування, практикування, варіанти життєконструювання.

Социально-психологические практики личности: варианты жизнеконструирования.

Аннотация. Социально-психологические практики охарактеризованы как повторяющиеся, привычные, фоновые способы активности, совместные для личности и ее окружения, стабилизирующие повседневную деятельность и обеспечивающие эволюционность изменений. Среди свойств личности как процесса определены идентифицирование, автономизация, диалогизация и практикование. Функционирование практик представлено в следующих вариантах жизнеконструирования: самоконституирование, построение коммуникативного пространства и конфигурирование реальностей на определенной исторической дистанции.

Ключевые слова. Социально-психологические практики, личность, идентифицирование, автономизация, диалогизация, практикование, варианты жизнеконструирования.

Socio-psychological practices of personality: options of life-designing

Abstract. Socio-psychological practices are treated as repetitive, familiar, background ways of activity which stabilize everyday life, provide evolutionism of changes and are common to personality and her/his surroundings. Self-identifying, autonomization, dialoging and practicing are derived as specific features of personality. The functioning of practices is presented in the following variants: life-designing, self-constituting, building of communicative space and configuration of realities at a certain historical distance.

Keywords: socio-psychological practices, personality, identifying, autonomization, dialoging and practicing, variants of life-designing.